

OLIV TA'LIMDA TO'LOV-KONTRAKT NARXLARI SHAKILLANISHI VA UNING TANNARX BILAN BOG'LIQLIGI

Isayeva Dildora Jumadillayevna

Oriental universiteti, magistranti.

Tel: +998 90 940-57-56 isayeadilora@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19500595>

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ishida oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt narxlarining shakllanish jarayoni hamda uning ta'lim xizmatlari tannarxi bilan bog'liqligi o'rganilgan. Tadqiqot davomida oliy ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyati, kontrakt tizimining ahamiyati hamda ta'lim xizmatlari tannarxini shakllantiruvchi asosiy omillar tahlil qilingan.

Shuningdek, kontrakt narxlarini belgilash jarayoniga ta'sir etuvchi iqtisodiy omillar va ularning o'zaro bog'liqligi ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijasida oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asosli shakllantirish hamda ta'lim xizmatlari tannarxini hisoblashni takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, to'lov-kontrakt, narx shakllanishi, tannarx, ta'lim xizmatlari, moliyaviy boshqaruv, xarajatlar tarkibi, iqtisodiy samaradorlik, ta'lim iqtisodiyoti, resurslardan foydalanish, narx siyosati, ta'lim tizimi, optimallashtirish.

Annotation. In this research work, the process of formation of contract prices in higher educational institutions and its relationship with the cost of educational services was studied.

During the study, the economic essence of higher education services, the importance of the contract system, and the main factors forming the cost of educational services were analyzed.

Economic factors influencing the process of setting contract prices and their interrelationships are also considered. As a result of the research, proposals and recommendations were developed for the economically justified formation of contract prices in higher educational institutions and improvement of the calculation of the cost of educational services.

Key words: higher education, tuition, pricing, cost, educational services, financial management, cost structure, economic efficiency, education economics, resource utilization, pricing policy, education system, optimization.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi davrda oliy ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ta'lim sifati, moddiy-texnik baza, professor-o'qituvchilar malakasi va ilmiy faoliyatni rivojlantirish uchun barqaror moliyaviy manbalar zarur. Oliy ta'lim muassasalarida moliyalashtirish manbalaridan biri sifatida to'lov-kontrakt tizimi keng qo'llanilmoqda. Mazkur tizim orqali talabalarning ta'lim olishi uchun belgilangan to'lov miqdori ta'lim xizmatlari tannarxi, iqtisodiy omillar hamda davlat siyosati asosida shakllanadi. Bugungi kunda oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini shakllantirish jarayonini ilmiy asosda tahlil qilish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Chunki kontrakt narxi nafaqat ta'lim xizmatlari tannarxiga, balki oliy ta'lim muassasalarining iqtisodiy barqarorligi va ta'lim sifatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Oliy ta'lim tizimida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, ta'lim xizmatlari sifatini oshirish va resurslardan samarali foydalanish bugungi kunda muhim vazifalardan biridir.

Shu nuqtai nazardan kontrakt narxlarini shakllantirish mexanizmlarini o'rganish, uning tannarx bilan bog'liqligini aniqlash hamda iqtisodiy jihatdan asoslash dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt narxlarini shakllantirish jarayonini o'rganish, uning tannarx bilan o'zaro bog'liqligini tahlil qilish hamda kontrakt narxlarini iqtisodiy jihatdan asoslash bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari. Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

1. oliy ta'lim tizimida to'lov-kontrakt tizimining iqtisodiy mohiyatini o'rganish;
2. ta'lim xizmatlari tannarxini shakllantiruvchi omillarni aniqlash;
3. kontrakt narxlarini belgilashning amaldagi mexanizmlarini tahlil qilish;
4. kontrakt narxi va tannarx o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlikni aniqlash;
5. oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini shakllantirishni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning farazi. Agar oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlari ta'lim xizmatlari tannarxi, moddiy resurslar va iqtisodiy omillarni hisobga olgan holda ilmiy asosda shakllantirilsa, bu ta'lim tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning obyekti. Tadqiqot obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt asosida ta'lim xizmatlarini tashkil etish jarayoni tanlangan.

Tadqiqotning predmeti. Tadqiqot predmeti oliy ta'lim muassasalarida kontrakt narxlarini shakllantirish mexanizmi hamda uning ta'lim xizmatlari tannarxi bilan bog'liqligini ifodalovchi iqtisodiy munosabatlardan iborat.

Bu bo'limda ta'lim xizmatining iqtisodiy xususiyatlari, ta'lim xizmatining bozordagi o'rnini va narx tushunchasi tushuntiriladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim sohasi ham iqtisodiy munosabatlarning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Oliy ta'lim muassasalari tomonidan ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari jamiyatning intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim omillardan biridir. Shu sababli ta'lim jarayoni nafaqat ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan faoliyat turi, balki ma'lum iqtisodiy qiymatga ega xizmat sifatida ham baholanadi.

Oliy ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, u bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirish orqali inson kapitalini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ta'lim jarayoni natijasida malakali mutaxassislar tayyorlanadi, bu esa iqtisodiyotning turli sohalarida samaradorlikni oshirishga yordam beradi. Shuning uchun ham ta'lim xizmatlari uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltiradigan investitsiya sifatida qaraladi. Ta'lim xizmatlari boshqa xizmat turlaridan ayrim xususiyatlari bilan farqlanadi.

Avvalo, u moddiy mahsulot emas, balki nomoddiy xizmat hisoblanadi. Ya'ni ta'lim jarayonining natijasi ko'rinadigan mahsulot shaklida emas, balki insonning bilim va malakasida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ta'lim xizmatlari uzoq muddat davomida o'z samarasini beradi. Oliy ta'lim olgan shaxs kelajakda o'z bilim va ko'nikmalari orqali iqtisodiy faoliyat yuritadi hamda jamiyat rivojiga hissa qo'shadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim xizmatlari ham ma'lum darajada iqtisodiy bahoga ega bo'ladi. Ushbu baho odatda narx orqali ifodalanadi. Narx esa iqtisodiy kategoriya sifatida mahsulot yoki xizmat qiymatining puldagi ifodasini bildiradi.

Oliy ta'lim tizimida narx ko'pincha to'lov-kontrakt shaklida namoyon bo'ladi. Talabalar tomonidan to'lanadigan kontrakt to'lovi ta'lim xizmatining narxini ifodalaydi. Ta'lim xizmatlari narxining shakllanishi bir qator omillarga bog'liq. Bunda ta'lim jarayonini tashkil etish uchun sarflanadigan xarajatlar, professor-o'qituvchilarning mehnatiga to'lanadigan haq, o'quv infratuzilmasi, laboratoriya jihozlari va boshqa moddiy resurslar muhim rol o'ynaydi. Ushbu xarajatlar ta'lim xizmatlari tannarxini shakllantiradi va natijada kontrakt narxining belgilanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ta'lim xizmatlari narxi faqat tannarx bilan cheklanib qolmaydi.

Unda ta'lim muassasasining nufuzi, ta'lim sifati, mutaxassislikning talab darajasi ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, ayrim mutaxassisliklar bozor talabiga ko'ra yuqori baholanadi.

Bunday holatda ushbu yo'nalishlar bo'yicha kontrakt narxlari ham boshqa yo'nalishlarga nisbatan yuqoriroq bo'lishi mumkin. Oliy ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyatini tushunishda inson kapitali nazariyasi ham muhim o'rin tutadi. Mazkur nazariyaga ko'ra ta'limga sarflangan mablag'lar kelajakda yuqori iqtisodiy daromad olish imkonini yaratadi. Ya'ni ta'lim jarayoniga kiritilgan investitsiya insonning bilim va malakasini oshiradi, bu esa mehnat bozorida raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Natijada oliy ta'lim xizmatlari iqtisodiy jihatdan muhim xizmat turi sifatida shakllanadi. Uning narxi esa ta'lim jarayonining samarali tashkil etilishi, zarur resurslarning ta'minlanishi hamda ta'lim sifatining yuqori darajada bo'lishi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli oliy ta'lim tizimida kontrakt narxlarini shakllantirish masalasi ta'lim xizmatlari tannarxi va iqtisodiy omillar bilan bevosita bog'liq holda o'rganilishi zarur.

Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida bilim va malaka jamiyat taraqqiyotining eng muhim omillaridan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda inson kapitalining rivojlanishi davlatlarning iqtisodiy raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan oliy ta'lim tizimi nafaqat ijtimoiy soha, balki iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi sifatida ham qaraladi.

Oliy ta'lim muassasalari tomonidan ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari jamiyatda malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy salohiyatni oshirish hamda innovatsion rivojlanishni ta'minlashga xizmat qiladi. Ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, u inson kapitalini shakllantirish orqali iqtisodiy o'sishga uzoq muddatli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ta'lim sohasi iqtisodiyotda investitsiya talab qiladigan va kelajakda yuqori ijtimoiy hamda iqtisodiy samara beradigan muhim yo'nalish sifatida qaraladi. Iqtisodiy nazariyada xizmat tushunchasi moddiy mahsulot ishlab chiqarishdan farq qiluvchi faoliyat turi sifatida talqin qilinadi. Xizmatlar asosan nomoddiy xarakterga ega bo'lib, ular iste'molchi ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan faoliyat natijasidir.

Ta'lim xizmatlari ham aynan shunday xususiyatga ega bo'lib, uning natijasi insonning bilim, ko'nikma va malakalarida namoyon bo'ladi. Bu esa ta'lim xizmatlarini boshqa xizmat turlaridan ma'lum darajada farqlaydi. Ta'lim xizmatlarining muhim xususiyatlaridan biri ularning uzoq muddatli samaradorligidir. Masalan, oliy ta'lim olgan shaxs kelajakda turli iqtisodiy faoliyat turlarida yuqori malakali mutaxassis sifatida ishlaydi. Natijada u ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshiradi, yangi texnologiyalarni joriy etadi hamda iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Shu sababli ta'lim xizmatlari ko'pincha iqtisodiy rivojlanishning strategik omili sifatida qaraladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim xizmatlari ham iqtisodiy munosabatlar tizimiga kiradi.

Ta'lim muassasalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar ma'lum qiymatga ega bo'lib, ushbu qiymat narx orqali ifodalanadi. Narx iqtisodiy kategoriya sifatida mahsulot yoki xizmatning puldagi ifodasini bildiradi. U ishlab chiqarish xarajatlari, talab va taklif munosabatlari hamda boshqa iqtisodiy omillar ta'sirida shakllanadi. Oliy ta'lim tizimida ta'lim xizmatlari narxi ko'pincha to'lov-kontrakt shaklida namoyon bo'ladi. Kontrakt to'lovi talabning ma'lum bir oliy ta'lim muassasasida ta'lim olishi uchun to'lanadigan pul mablag'ini anglatadi.

Ushbu to'lov miqdori ta'lim xizmatlarini tashkil etish uchun zarur bo'lgan xarajatlar asosida belgilanadi. Shu sababli kontrakt narxlarini shakllantirish jarayoni bevosita ta'lim xizmatlari tannarxi bilan bog'liq hisoblanadi. Ta'lim xizmatlari narxining shakllanishida bir qator iqtisodiy omillar muhim rol o'ynaydi. Avvalo, ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq xarajatlar hisobga olinadi. Bunga professor-o'qituvchilar mehnatiga to'lanadigan haq, o'quv binolarini saqlash xarajatlari, laboratoriya jihozlari, o'quv adabiyotlari, axborot texnologiyalari hamda boshqa moddiy resurslar kiradi. Ushbu xarajatlar ta'lim xizmatlari tannarxini shakllantiradi va kontrakt narxini belgilashda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Bundan tashqari, ta'lim xizmatlari narxiga ta'lim muassasasining nufuzi, ta'lim sifati hamda mutaxassislikka bo'lgan talab ham ta'sir ko'rsatadi. Ayrim mutaxassisliklar mehnat bozorida yuqori talabga ega bo'lgani sababli ular bo'yicha ta'lim xizmatlari narxi ham yuqori bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlangan va yuqori malakali professor-o'qituvchilar faoliyat yuritadigan ta'lim muassasalarida kontrakt narxlari nisbatan yuqori bo'lishi kuzatiladi. Oliy ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyatini tushunishda inson kapitali nazariyasi alohida ahamiyatga ega. Ushbu nazariyaga ko'ra ta'limga yo'naltirilgan xarajatlar kelajakda yuqori iqtisodiy daromad olish imkonini yaratadi.

Ya'ni ta'lim insonning bilim darajasini oshiradi, bu esa uning mehnat bozorida qiymatini ham oshiradi. Natijada ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab ham ortib boradi. Shunday qilib, oliy ta'lim xizmatlari jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Uning narxi esa ta'lim jarayonini tashkil etish uchun zarur bo'lgan resurslar, ta'lim sifati hamda iqtisodiy omillar ta'sirida shakllanadi. Shu sababli oliy ta'lim tizimida kontrakt narxlarini shakllantirish jarayonini chuqur tahlil qilish va uni ta'lim xizmatlari tannarxi bilan bog'liq holda o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Oliy ta'lim tizimi jamiyat taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi.

Oliy ta'lim muassasalari tomonidan ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari orqali malakali mutaxassislar tayyorlanadi. Bu jarayon nafaqat ijtimoiy ahamiyatga ega, balki iqtisodiy jihatdan ham muhim hisoblanadi. Chunki ta'lim jarayonini tashkil etish uchun turli moddiy va moliyaviy resurslar sarflanadi. Shu sababli oliy ta'lim xizmatlari iqtisodiy faoliyatning bir turi sifatida qaraladi. Ta'lim xizmatining iqtisodiy mohiyati shundan iboratki, u insonning bilim va malakasini oshirish orqali jamiyatning iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Oliy ta'lim olgan shaxslar turli sohalarda malakali mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi.

Natijada ishlab chiqarish samaradorligi oshadi, yangi texnologiyalar joriy etiladi va iqtisodiy taraqqiyot tezlashadi. Shu sababli ta'lim xizmatlari ko'pincha inson kapitaliga kiritilgan investitsiya sifatida qaraladi. Oliy ta'lim xizmatlari boshqa iqtisodiy xizmatlardan ayrim jihatlari bilan farq qiladi. Avvalo, u moddiy mahsulot ishlab chiqarish bilan bog'liq emas. Ta'lim xizmatining natijasi insonning bilim va ko'nikmalarida namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, ta'lim xizmatlarining natijasi darhol emas, balki uzoq muddat davomida namoyon bo'ladi.

Masalan, oliy ta'lim olgan shaxs keyingi faoliyati davomida o'z bilimidan foydalanadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida ta'lim xizmatlari ham ma'lum qiymatga ega bo'ladi. Ushbu qiymat narx orqali ifodalanadi. Narx — bu mahsulot yoki xizmat uchun to'lanadigan pul miqdoridir. Oliy ta'lim tizimida ta'lim xizmatining narxi ko'pincha to'lov-kontrakt shaklida belgilanadi. Talaba kontrakt asosida o'qiyotgan bo'lsa, u ta'lim xizmatidan foydalanish uchun ma'lum miqdorda to'lov amalga oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining oliy ta'lim tizimini rivojlantirishga oid qarorlari.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining oliy ta'limni moliyalashtirishga oid qarorlari.
4. Oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt asosida o'qitish tartibi to'g'risidagi nizom.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
6. N. Gregory Mankiw – "Principles of Economics".
7. Paul Samuelson – "Economics".
8. Joseph Stiglitz – "Economics of the Public Sector".
9. Michael Todaro – "Economic Development".
10. Gary Becker – "Human Capital".
11. "Ta'lim iqtisodiyoti" darsligi. – Toshkent.